

Editorial

Zajímavá zpráva proběhla tiskem, radnice hlavního města zřizuje zahraniční oddělení. Ne, že by si chtěli dělat samostatnou zahraniční politiku, jenom uznali, že ve městě žije velký počet lidí cizích národností, kteří jsou stejně tak obyvateli města, jako domácí, tuzemští.

Toto oddělení se jim tedy vyplatí dvakrát: obyvatelé - cizinci budou solidární s městem a městskou politikou, budou mít pocit, že také jejich zájmy jsou někým zastupovány, zprostředkovány, i když oni sami nemají volební právo, nebudou tedy zdrojem případných ohrožení. Noví zaměstnanci budou společně ovládat široké spektrum jazyků, takže město, městská policie a jednotlivé úřady se s cizinci domluví, nebude problém s tlumočením.

Podle novinářů také radnice vymezuje svou politiku vůči vládě a zviditelňuje tak svůj zásadně odlišný postoj, obzvláště, když jsou na radnici a ve vládě zastoupeny odlišné strany. A konečně, cizinci se stali velkým tématem předvolebního boje před komunálními volbami. Zastupitelé tedy pouze plní, co slíbili, a to je před jejich voliči ctí.

Tak a teď už to začíná připadat naprosto absurdně i mně. Zkusili jste si tuto situaci celou představit tak, jak jsem ji vykreslovala? Ze začátku to snad ještě bylo srozumitelné, státní aparát bují, místa ve veřejné správě navzdory její reformě přibývají, že už si člověk říká, kam je všechny posadí, baráky nejsou nafukovací.

Že by se tady někdo staral o to, jestli se cizincům v našem krásném městě žije alespoň přijatelně, to by mě už překvapilo. Stačí si

vzpomenout na obstrukce, které musejí vytrpět naši zahraniční kolegové - vědci, pokud se nám podaří je přesvědčit, že v České republice je opravdu příjemné prostředí pro dělání vědy. Moc jich sice nepřesvědčíme, ale i jejich řady brzy prořídnu, nejpozději ovšem po jednom dni stráveném na cizinecké policii.

Ovšem to, že by se někdo z politiků staral, že už rok po volbách by byl opravdu nejvyšší čas konat ve smyslu uvádět ve skutek a tak plnit své předvolební sliby, to není sci-fi, to je fantasy!

Jenomže já si to celé nevymyslela, jenom jsem zatím neuvedla, že šlo o radnici ve Vídni.

Adéla Seidlová

«TEORIE PRO VŠECHNY»

»

Genderové identity - ekonomické a sociální souvislosti

Genderová identita je pojem, který označuje osobní zkušenost s mužskou nebo ženskou existencí. Je vyjádřením skutečnosti, že vše, co osoba (muž či žena) říká, dělá a prožívá, souvisí s tím, zda její sociální status má mužskou či ženskou determinaci, zda je manifestován ve znamení muže či ženy. Genderová identita zahrnuje jak sociální, tak zákonnou (legální) identifikaci. Genderová identita a genderové role pak tvoří rub a líc stejné mince.

Genderová identita tedy odkazuje na sociální a kulturní rozdíly mezi muži a ženami (v protikladu k rozdílu biologickým vztahujícím se k definici pohlaví). Předpokládáme, že tyto rozdíly jsou kulturně i sociálně podmíněné a konstruované. Mohou se v čase či v rámci jedné kultury (či mezi kulturami) měnit - jsou předmětem socializace. To vše implikuje poznání, že závaznost těchto rozdílu není přirozeným, neměnným stavem, ale dočasným stupněm vývoje sociálních vztahů mezi muži a ženami.

Společenský kontext

V našem kulturním a společenském kontextu se často obecně předpokládá, že současný charakter genderových identit je neměnný nebo se připouští jen drobné kosmetické proměny. Větší význam a důraz se přikládá pouze veřejně manifestovaným projevům a sdělením. Nedoceněny zůstávají latentně probíhající procesy a změny. Konstruovaná genderová dimenze lidské identity však probíhá jak v reálném čase, tak v perspektivě a má mnoho diverzifikovaných podob, k nimž ty latentní bezpochyby patří.

Perspektivou rozumíme konstrukci kroků, kdy jsou zváženy a vyhodnoceny důsledky například nerovné společenské dělby rolí a je nastartováno chování či rozhodnutí, které zakládá možnost v budoucnu se těmito dopady vyhnout nebo je omezit. Dopady genderových nerovností na ženskou populaci jsou totiž stále častěji reflektovány mladými dívkami a odmítány jako nepřijatelné.

Mladé ženy se pak hodnotově orientují na životní a pracovní strategie, které usilují o individuální překonání tradičních stereotypů a vzorců chování. Zde hraje roli více vlivů: může jít o reakci na přímou sociální, generační či rodinnou zkušenost nebo o dopad navozeného společenského či odborného diskursu. Bez významu není také proud informací, které přináší média a internet. Současná dělba genderových rolí (potažmo pak přízpůsobení se formám genderových rolí rodičů) je latentně velmi zpochybněna, i když na veřejně

manifestovanou změnu sociálních vztahů mužů a žen si naše kultura ještě netroufá. Sdílení komplementarity sociálních rolí nemůže mladé ženy oslovit.

Asymetrická dělba práce v rodině i ve společnosti není pro mladou generaci neznámou či utajovanou skutečností, ale právě naopak zažitou zkušeností. Moderní společnost zná způsoby, jak se tomuto konstruktu lidských vztahů vyhnout nebo alespoň zmírnit jeho nepříznivé dopady. Tímto konstruktem jsou v soukromé sféře zejména role manželky, matky, „pečovatelky o rodinný krb“ či hospodyně. Odkládáním sňatků, realizací nových forem praktického soužití se de facto role manželky proměňuje či vůbec ruší.

Pochopitelně souběžně s tím korodují i role manžela a role manželů-manželského páru. Obdobně je nakládáno s rolí matky či otce, neboť jsou v současnosti mladou generací odkládány. Jejich záludnost i životní hodnota jsou diskutovány a poměřovány jinými výhodami či ztrátami. Mateřství či otcovství je chápáno stále častěji jako volba, kdy se lze rozhodnout zda vůbec ano, a zejména za jakých podmínek a kdy.

Nové přístupy

Reflexe genderové dimenze identity ukazuje, že je možné respektovat a rozumět ekonomickým a sociálním souvislostem a zaujmout individuální přístup k nerovnostem, které nelze v reálném čase eliminovat, a že je v každém případě nutné převzít odpovědnost za organizaci vlastního života. Nevzít v úvahu rozpory (a společenské pokrytectví) mezi vnucovanou stereotypní formou genderových vztahů a rolí a reálnou sociální pozicí ženské populace v naší kultuře znamená v lepším případě skončit na periferii podnikatelské výstavby jako zajištěná manželka pečující o děti a dům.

V horším případě jako samoživitelka s dětmi, závislá na sociální podpoře. Racionalizace volby, která zahrnuje nezávislost a maximální dosažení co nejvyššího sociálního statusu souvisí s realizací vlastních vzdělávacích a sociálních potřeb, se zvládnutím sociálních a partnerských vztahů a s uspokojením seberealizačních a kreativních aspirací.

Tvůrci institucionálních mechanismů, sociální struktury, ale také pracovní trh a další činitelé konstruují sociální realitu k svému obrazu a prospěchu. Jejich zájem na proměnách genderových rolí a vztahů je mizivý a formální. Stále se sledují a podporují model, kde rozdělení rolí a dělba práce byly spjaté s komplementárně vymezenými genderovými identitami. To znamená, že ženám je připsána nižší hodnota, slabé kompetence a domácí sféra.

Tento model ovšem není ekonomicky a sociálně v moderní společnosti nikým a ničím zajištěn a garantován. Právě naopak – spoléhá

se tu na ženu, která na tento model přistoupí, že na individuální rovině – v soukromé politice páru udrží v praxi průchodnost tohoto modelu. Toto je společenské očekávání a ženy se až dosud snažily všemožně této zátěži vyhovět. Ale sociální a ekonomické determinanty spolu s erozí patriarchální odpovědnosti silně demontují pilíře tohoto modelu a ohrožují přímo životní existenci určitých sociálních skupin žen.

Soukromá genderová dohoda manželského páru nemá oporu ani zákonnou, ani normativní. Není závazkem pro toho, kdo chce opustit ženu a rodinu a založit si novou rodinu. Také distance státu (a jeho institucí) je z hlediska kompenzace následků rozpadlých genderových dohod (samoživitelky s dětmi) stále větší.

Nový genderový kontrakt?

Jak je z mnoha indicií zřejmé, dosavadní rozdělení rolí a odpovědností se sociálně i ekonomicky rozpadá. Není ale vytvořena či definována nová organizace sociálních vztahů mezi muži a ženami. To, co v současné společnosti probíhá, je vysoká diverzita a variabilita různých alternativních strategií.

Přetrvávají tudíž také staré genderové nerovnosti. Ženy jsou střídavě činěny odpovědnými za to, že jsou oslabovány rodinné hodnoty a klesá počet rodin a dětí (konzervativci, církve atd.) a paradoxně rovněž za to, že stále fungují jako samoživitelky (stát, media, společenská debata) a nedostatečně usilují o změnu sociálních rolí a nové rozdělení společenského a politického vlivu (modernisti, feminismus atd.). Soudobá rizika sociální pozice ženy jsou dána skutečností, že nejsou brány vážně sociální a ekonomické zátěže. Jejich zvládnutí je redukováno na ženský problém.

Závěrem

Racionalizace volby některých nových strategií je založena na (z hlediska pohlaví) zcela shodných statusotvorných faktorech: co nejvyšší (a tržně nejvýhodnější) vzdělání, vybudování pracovní pozice a na předpokladech kvalifikačního růstu. Snaha sladit profesionální aspirace s rodinou a dětmi naráží na institucionální i společenské bariéry. Proto dochází k odkladům založení rodiny nebo k redukci počtu dětí v rodině.

Lidskou existenci a její zajištění v moderní společnosti nelze rozložit na mužskou a ženskou. Principiálně jsou si obě genderové identity rovny, ale nevyřešeny zůstávají ekonomické a sociální souvislosti spjaté se zajištěním pokračování lidského rodu. To jsou otázky, které nelze chápat pouze jako ženský problém a vztahovat jeho řešení na ženskou populaci, byť by se tak dělo pod rouškou politiky rovných příležitostí mužů a žen a předstíraných apelů na svobodu volby.

PhDr. Marie Čermáková

»

Etnická identita v mezigeneračním a národním srovnání – případová studie

Otázka regionální, národní a evropské identity je nejen velmi atraktivním a přitažlivým tématem, ale i nesmírně inspirativním zdrojem diskuzí a polemik. O těchto tématech se v odborných kruzích uvažuje jako o problémech, které svou dynamiku získávají především v souvislosti s politicko-ekonomickým vývojem v Evropě, evropskou integrací, ale i s důsledky světové globalizace. Sociolog Jan Keller před časem uvedl, že nejen Evropa, ale i celý svět se v posledních desetiletích v kontextu globalizace propojil, vzájemně připodobnil, a do jisté míry uniformizoval. V souvislosti s tím, mnozí sociologové i nesociologové vyjadřují důvodné obavy nad postupnou ztrátou rozmanitosti kulturně-historického dědictví lidstva. Globalizace je tak především z oborových hledisek kulturní a sociální antropologie ve svých důsledcích považována za hrozbu, která pod vlivem masové globalizované kultury způsobuje nežádoucí pokles variability kulturních znaků ve společnosti a postupný zánik různorodosti uvnitř původních kultur. Globalizace tak podle svých kritiků s konečnou platností vytrhává lokální kultury z jejich autentického bytí a vrhá je do chladného a odcizujícího technokratického prostoru. V tomto prostoru moderního světa dochází k trvalým asimilačním procesům, které menší národy a etnika doslova pohlcují a „domestikují“ podmínkám velkých kulturních celků.

Ve svém příspěvku bych se rád věnoval otázce národního vědomí Lužických Srbů tedy etnika, na které současné problémy, které jsem stručně zmínil, bezprostředně doléhají. V posledních letech se odhaduje počet lužickosrbsky hovořících osob na méně než 45. 000, přičemž počet „národně uvědomělých“ je znatelně nižší. Současná situace podle mnohých odborníků odpovídá poměrně vysokému stupni asimilačního procesu, zvláště v Dolní Lužici a severovýchodní oblasti od Budyšina. V souvislosti s procesy globalizace a politicko-ekonomickým vývojem v Evropě zůstává budoucí vývoj a osud Lužických Srbů nejasný.

Zdrojem mého uvažování o etnické identitě Lužických Srbů jsou interpretace biografických rozhovorů, provedených na české a německé straně v rámci území euroregionu Nisa. Jedná se o dvě mezigenerační dvojice – prarodiče a vnuky, přičemž obě babičky jsou původem Lužické Srbky. Zajímá mě především o to, jakým způsobem respondenti uvažují o etnické identitě, jakým způsobem dochází či nedochází k mezigeneračnímu přenosu etnického vědomí na vnuky a jaké poznatky lze vyvozovat ze vzájemného „národního“ srovnání.

První dvojici rozhovorů s babičkou paní Marií a vnukem Stefanem pořídili němečtí kolegové na historickém území Lužice v Německu. Paní Marie se narodila v rodině Lužických Srbů. Maminka byla v domácnosti a otec pracoval v kamenolomu. V 50. letech se v Lužici seznámila se svým budoucím manželem, rovněž učitelem na srbské škole. Po narození jejich

nejmladší dcery manžel vážně onemocněl a zanedlouho nemoci podlehl. Kromě vyprávění o vlastním nesnadném životním osudu, paní Marie v biografii vzpomíná na události, spojené s nepříznivými podmínkami života Lužických Srbů v době války. Vypráví o tom jak Němci za války zavírali srbské školy a zakazovali mluvit srbsky „*Jsem Srbka, opravdu, ale musela jsem, protože byla válka a srbský jazyk byl zakázán, chodit do školy ve městě. Proto jsem neměla šanci se naučit dobře srbsky psát ani mluvit. Mluvila jsem srbsčinou promíchanou s němčinou*“. Současně vypráví o problémech, které prožila po válce v roli učitelky na srbské škole, kde před dětmi skrývala nedokonalou srbsčinu. Jako samouk se však srbsčinu postupně naučila a později se živila i překladem srbských knih a textů. Paní Marie si zřejmě uvědomila význam zvládnutí jazyka nejen vzhledem k profesi učitelky, ale i v souvislosti s národní příslušností. Nezapomněla, že Němci se za války snažili zničit nejen jazyk, ale i vše srbské. Dnes je hrdá na to, že čtyři ze šesti jejích vnuků hovoří srbsky i když jejich otcové jsou Němci. Její vnuk Stefan se narodil ve smíšeném manželství otce Němce a matky Lužické Srbky. Do svých tří let chodil do německé školky, potom se rodina odstěhovala do menší obce v Lužici. V současnosti žije v prostředí Lužických Srbů a je studentem lužicko-srbské střední školy. V úvodu biografie Stefan vypráví o svých bratrancích „*Bratrance tady v obci mluví srbsky, protože je tady srbský prostředí. Mám taky bratrance v obci X a to jsou děti od sestry mojí matky a ta srbsčinu zná, ale její manžel už ne, protože tam je německé prostředí tak ani jejich děti nemluví. Nikdy neměla pocit, že by ty děti měla taky naučit srbsky a je jí jedno, jestli by mluvit dokázali nebo ne*“. Stefan kritizuje lhostejnost své tety, která nepociťuje potřebu učit srbsčinu své děti. Stefan se tak snaží poukázat na význam srbského jazyka, potřebu pokračovat v jeho znalosti alespoň v rámci rodiny a současně si uvědomuje zásadní vliv sociálně-kulturního prostředí na udržení jazyka. V tomto ohledu přebírá národní vědomí babičky,

kteřá rovněž vyjadřuje nutnost zachovat si původní jazyk. Etnické vědomí Stefan projevuje i v následující pasáži „*Když jsme byli malí kluci, tak nám babička vyprávěla hodně příběhů o tom, jak se Hitler a Němci vždy snažili vyhladit nás Srby a jak se museli schovávat před Němci, který útočili a okrádali nás i Poláky. V každém případě, teď jsem hrdý na to, že jsem Srb a budu vychovávat své děti – ať bude moje budoucí žena Němka nebo Srbka povedu je k srbským tradicím a jazyku, aby i tahle generace mohla zůstat srbská*“. V této části biografie se zřejmě silně projevuje vliv babičky a jejího vyprávění příběhů vnukům o osudech Lužických Srbů v době války. Stefan si tento „materiál předávaného vědomí“ formou příběhů internalizoval a přijal za vlastní, získal tak základní historické vědomí a znalosti o útlaku a diskriminaci Srbů. I přesto, že osobně tyto

události fašistického Německa neprožil, uvědomuje si jakési nebezpečí ze strany Němců ve smyslu ohrožení vlastního etnika. Souvisí to patrně s tím, že prožívá, téměř každodenní konflikt s místními Němci, a to v rámci sportovních utkání ve volejbale „...na volejbale máme tréninky. Hráli jsme vždycky zápasy s německejma týmama, vyhráli sme a pak sme se umístili na šampionátu východního Saska a tam si uvědomíte, že mezi Němci a Srby je stále nenávisť. Dobře musíte se ptát jak je to možný, že Hitler ovlivnil tak hodně lidí, který souhlasili se zabíjením tolika Srbů a Židů a pak si řeknete, že sou tady stále lidi, který nenáviděj Srby. Když hraje ty zápasy, tak slyšíte nejruznější nadávky a opravdu můžete cítit nenávisť, nenávisť, která mezi Němcema a Srbama stále existuje. My Srbové tu nenávisť vůči Němcům samozřejmě nemáme a taky můžeme říct, že proti Němcům vůbec nic nemáme“. Stefan vypráví o vzájemné národnostní nevráživosti, současně však uvádí, že v užším prostředí sportovního týmu žádná nevráživost, či nenávisť mezi Srby a Němci není. Jeho vztah k Němcům je tedy na jedné straně (spíše vůči anonymní veřejnosti) ovlivněn předsudky na druhé straně má mezi Němci kamarády. Připomínám, že Stefan v předchozí pasáži připustil, že by jeho potenciální manželka mohla být i Němka. Jeho osobní zaujatost vůči Němcům tak nemusí být dramatická. Jak intenzivní je osobní prožitek a zkušenostmi podložený pocit národnostního sváru a nakolik se jedná o používaný stereotyp „zrcadla historie“ zůstává otázkou.

Shrnu-li, Stefan v průběhu biografického vyprávění výrazně projevuje přesvědčení etnické příslušnosti Lužického Srba, patriotismus a pocit národní sounáležitosti. V tomto ohledu navazuje na etnické vědomí babičky. Jeho pocit silné etnické identity spíše odpovídá tradičnímu způsobu myšlení, zdůrazňující etnické hodnoty.

V případě prezentace výsledků interpretace biografii na české straně budu poněkud stručnější. Došel jsem ke zjištění, že v mezigeneračním srovnání nedošlo k podobně výraznému přenosu etnického vědomí na vnučku.

Babička paní Žaludová se narodila v lužicko-srbské rodině v Dolní Lužici, kde vyrůstala společně s dalšími pěti sourozenci. Pociť etnické odlišnosti intenzivně prožívala v době války v konfrontaci s nepříznivými podmínkami fašistického Německa. Na jeden ze svých nejsilnějších zážitků vzpomíná „chtěli to zničit tu lužickou srbštinu jo, tak vyměnili srbský učitele dali do německých měst a my sme dostali německý učitele. A my sme jednoho učitele měli na dějepis to byl pan K. a ten druhej se jmenoval E. a to byl pravý a nejhorší fašista. Jednou přide ke mně a říká, tady máš dopis a ten odevzdáš rodičům doma a tam je všechno popsany co já na nich chci. A v tom dopise doma mi to četli, táta, máma strašně plakala na to nezapomenu. A v tom dopise bylo napsany, že okamžitě do konce tejdne, musím mít déédééém uniformu. Déédééém je Deutsche Madchen jo a že ji mají všechny a já ji nemám a to musím mít. A von byl takovej, že dával do

koncentráku...“. Paní Žaludová žije od roku 1946 v Čechách a aktivně se účastní lužicko-srbských kulturních akcí a podílí se na činnosti lužických organizací „*Představte si to, že já jsem byla v televizi a před tím i v rádiu. V lužicko-srbskym rádiu. Slyšel to pán učitel, redaktor lužicko-srbskej Brotinky a napsal mi dopis, jestli bych něco do tý Brotinky nenapsala. A tak sem napsala. Jednou sem psala o Filipovskej bazilice a po druhý sem napsala ty nejhezčí zážitky z Prahy*“.

Paní Žaludová se považuje za Lužickou Srbku a Lužici považuje stále za svůj domov. Jak jsem již uvedl u vnučky Zuzany se v biografii podobné projevy etnického vědomí neobjevily. Již její matka se narodila v Čechách. Zuzana se narodila v českém pohraničním městě R., kde vyrůstala i studovala. Tři roky studovala na vysoké škole v Brně, ale z důvodu nemoci se vrátila do R. . V mnohém navazuje Zuzana na babičku např. obsahem hodnotového systému (hodnotou rodiny a přátelství, významem solidarity mezi lidmi apod.), dále pak, katolickým vyznáním a způsobem chování a jednání, usilujícím o nekonfliktnost a soulad v mezilidských vztazích. V souvislosti s Lužickými Srby Zuzana uvádí „*A řekla bych, že taky je pro mámu důležitá ta rodina a že ona má vlastně maminku, že tu Lužickou Srbku a ona teda mluví lužicko-srbsky mamča to teda úplně perfektně ta jako mluví dobře, já teda už zpívám jenom písničky cha, cha, cha, já už teda neumím, jako rozumím když přijedou příbuzní, ale jinak už vůbec neumím. Maminka vždycky sleduje ten pořad, voni maj nějaký jednou za tři týdny pořad v televizi ty Lužický Srbové...*“. To, že neumí srbsky nechápe jako nějaký nedostatek. Naopak jakoby o tom hovořila s nadhledem, až s určitou lhostejností. Důležité rovněž je, že o Lužických Srbech mluví jako „o nich“. Zuzana se tak zřejmě nepovažuje za příslušníka lužicko-srbské národnosti a v etnické identitě a patriotismu své babičky zřejmě nenachází dostatečně silný důvod, aby na tradici příslušnosti a národního vědomí navázala.

Při srovnávání těchto dvou dvojic biografii se nabízí otázka: Proč v případě vnučka na německé straně nalézáme tak výrazné projevy etnického vědomí lužicko-srbské identity a asimilační rezistence vůči jinému národnímu prostředí a v případě vnučky s lužicko-srbským původem na české straně je vztah k lužicko-srbskému etniku spíše jen marginální záležitostí.

Tento zásadní rozdíl v etnické identitě a národním uvědomění vnučka a vnučky stojí za pozornost. Předně je zřejmé, že nejsilnější asimilační vliv projevuje skutečnost, že rodina Zuzany žije převážně jen mezi Čechy zatímco vnučka Stefan je obklopen také Lužicko-Srbskými kamarády a prostředím. Je zřejmé, že v předávání etnické identity nestačí za této situace pouze vliv prarodičů. I když v případě vnučka Stefana nelze pochybovat o platnosti významu předávání zkušeností a zážitků ze strany babičky. Mezigenerační mosty přenosu zkušeností a znalostí i přes svůj význam považuji pouze za dílčí součást širšího spektra příčin.

Shrnu-li stručně své poznatky analyzovaných biografických rozhovorů, konstatuji, že v obou případech se potvrdil silný vliv socio-kulturního prostředí na předávání vědomí etnické identity. V případě vnuka Stefana se jeho život odehrává v komunitě Lužických Srbů, kde prožívá pocit vzájemnosti, soudržnosti, kamarádství a sdílení každodennosti s ostatními Lužickými Srby. Prochází specifickým procesem socializace a enkulturace v daném prostředí, které přímo determinuje předpoklady pocitu vědomí etnické identity a současně posiluje asimilační odolnost vůči jinému národnímu prostředí. Naopak v případě původem Lužických Srbů žijících v českém prostředí, lze usuzovat z vyprávění vnučky na určité oslabení etnického vědomí již u střední generace (tedy maminky Zuzany). V biografickém vyprávění vnučky Zuzany, žijící trvale v podmínkách českého socio-kulturního prostředí je vědomí identity Lužické Srbky zcela něčím cizím. Zuzana se výrazně přizpůsobila domáckému prostředí se kterým národnostně splývala. Potvrzuje se tak význam specifika žitých sociálních vztahů a kulturních souvislostí v určitém prostředí v kontextu vědomí etnické identity.

Text byl prezentován 3. 10. 2003 v Praze na mezinárodní vědecké konferenci s názvem „Evropská, národní nebo regionální identita“ ?

Studie vznikla v rámci výzkumného projektu „Regionální identita obyvatel euroregionu Nisa“ (2002-2003) financovaném GA ČR.

Mgr. Ondřej Roubal

«AKTUALITY»

»

Manželství a sociální změna: Mění se v současné české společnosti pravidla výběru partnera?

O tom, kdo si koho vezme za manžela či za manželku, dnes většina lidí přemýšlí jako o rozhodnutí vedeném romantickou láskou a vzájemnou přitažlivostí. Přesto ale na úrovni celých společností sledují partnerské preference předpověditelné empirické vzorce. Sociologové vypožadovali, že lidé mají tendenci vstupovat do manželství s partnery, kteří jsou jim z hlediska věku, sociální třídy, vzdělání, rasy a náboženského vyznání podobní, častěji, než jak by odpovídalo vzorci zcela náhodného párování. Tyto strukturálně podmíněné vzorce výběrového párování a zejména rozsah manželské homogamie se však pravděpodobně mění v čase.

Ze sociologické teorie lze odvodit dvě základní vysvětlení změn rozsahu vzdělanostní homogamie v čase. Teorie dosahování statusu předvídá růst homogamie v čase, teorie modernizace předvídá obecný růst sociální otevřenosti a tedy i pokles homogamie. V tomto textu nejdříve shrnu obecné teorie o vlivu širší sociální změny na pravidla volby partnera a poté se pokusím s nich odvodit hypotézy platné pro

současnou českou společnost.

Obecná teorie determinant volby partnera

Teorie modernizace předvídá, zejména na vyšších úrovních ekonomického vývoje, postupný pokles v míře vzdělanostní homogamie. Pokračující industrializace společností snižuje potřebu rodičovské kontroly nad výběrem partnera a také snižuje faktickou schopnost rodičů tuto volbu kontrolovat. S modernizačním přechodem totiž dochází k zásadní proměně instituce manželství, neboť na místo domluvených manželství, která stvrzovala rodinný status a byla především ekonomickým nebo politickým aktem nastupují ve zvýšené míře a později téměř exkluzivně manželství uzavřená z lásky. Vyčleněním ekonomické produkce mimo domácnosti rovněž došlo k potlačení ekonomické a posílení emocionální stránky manželství, čímž opět poklesly pohnutky k uzavírání statusově homogamních sňatků.

Industrializace podobně snížila třídní rigidity agrární společnosti; rostoucí geografická mobilita populace, rozšíření masové komunikace a urbanizace společnosti dramaticky zvyšují příležitosti setkávat se s lidmi z jiných sociálních vrstev a zvyšují pravděpodobnost, že tito lidé budou sdílet společné hodnoty, normy, životní styl, vkus a další kulturní aspekty, což bude přispívat k jejich vzájemné kompatibilitě a přitažlivosti. Industrializace bývá obecně spojována s růstem sociální otevřenosti a mizením statusových bariér, proto sociologové očekávají, že se projeví i v klesající tendenci uzavírat homogamní manželství.

Teorie dosahování statusu (*status attainment hypothesis*) předvídá postupný růst vzdělanostní homogamie. Vychází přitom z ekonomické teorie manželství a klasického modelu kalkulace zisků a nákladů s manželstvím spojených. Klasický proponent tohoto přístupu Garry Becker například tvrdí, že negativní výběrové párování převládá nad pozitivním, neboť výhody manželství vyplývají z dělby placené a neplacené práce. Proto je manželství nejpravděpodobnější mezi partnery, z nichž jeden má komparativní výhodu ve vydělávání peněz (zpravidla muž) a druhý ve vykonávání domácí práce (zpravidla žena). V případě vysoké participaci obou partnerů na trhu práce však tato teorie nebude pravděpodobně platit. Rostoucí ekonomický potenciál žen ale vede k tomu, že oba partneři budou preferovat statusovou podobnost nad nepodobnost. Protože ale výběr manželského partnera probíhá zpravidla v té části životního cyklu, kdy se socioekonomická kariéra teprve začíná formovat, je otázka volby partnera komplikovaná nejistotou ohledně budoucích výnosů. Proto musí budoucí partneři ohodnocovat budoucí ekonomický potenciál případného partnera na základě proměnných, které jen přibližně zachycují budoucí socioekonomický status, například vzdělání.

Role vzdělání coby indikátoru budoucího socioekonomického statusu roste poněkud paradoxně v důsledku pokračující industrializace. Pokračující specializace a dělba práce zvyšuje

cenu specializovaného lidského kapitálu na trhu práce a ruku v ruce s tím klesá efekt sociálního zázemí a roste efekt vlastního vzdělání na zaměstnanecký status lidí. Pokračující univerzalizace selekce lidí pro obsazení statusových pozic bere v úvahu pouze jejich schopnosti a znalosti, čímž nahrazuje partikulární kritéria statusového původu dominující v předchozích obdobích. Univerzalizace je nejen otázkou hodnotové změny, ale i změněných principů selekce. Byrokratické zaměstnání a růst velkých neosobně řízených organizací snižují schopnost otců ovlivňovat status synů. Protože roste význam vzdělání pro dosažený socioekonomický status, je z hlediska aktérů na sňatkovém trhu racionální uchylovat se stále častěji ke vzdělání jako výběrovému kritériu. Potom, *ceteris paribus*, bude vzdělanostní homogamie růst, protože jen málo lidí bude ochotno akceptovat partnera s nižším vzděláním a tím snižovat celkový status rodiny pod úroveň, kterou implikuje jejich vlastní ekonomický potenciál.

Došlo ke změně vzorců výběrového párování v České republice po roce 1989?

Co lze z výše uvedených teorií odvodit pro současnou českou společnost? Mění se sociální a ekonomické prostředí poslední dobou by teoreticky mělo vést potenciální manžele a manželky k výraznějšímu posuzování ekonomické perspektivy případných budoucích partnerů. V řadě zemí došlo v posledních dekádách k nárůstu ekonomických nerovností, narostla nezaměstnanost mezi mladými lidmi včetně dlouhodobé nezaměstnanosti a vzrostla míra ekonomické i sociální nejistoty, narostla nestabilita příjmů a dynamizovaly se individuální zaměstnanecké historie. Česká republika nezůstala těchto trendů ušetřena, spíše naopak. Nejen že došlo k prudkému růstu příjmových nerovností, nárůstu krátkodobé i dlouhodobé nezaměstnanosti, vzrostla ekonomická návratnost vzdělání, souvislost mezi výší vzdělání a rizikem nezaměstnanosti, stejně jako statusová konzistence a vnímaná důležitost vzdělání pro životní úspěch, ale došlo i k významné krystalizaci vztahů mezi různými elementy sociální struktury a celkové marketizaci života. Na základě těchto skutečností lze formulovat dvě teoretické hypotézy. (1) *Po roce 1989 došlo v české společnosti k nárůstu vzdělanostní homogamie, tj. tendence vybírat si partnera se shodným vzděláním.* Zároveň je zřejmé, že ne všechny segmenty populace vykazují stejnou míru vzdělanostní homogamie. Mare (1991) například ukázal, že je obecná tendence k homogamním sňatkům podmíněna odstupem mezi dokončením vzdělání a vstupem do manželství. Školy jsou jedním ze známých institucionálních prostředí, které strukturují sňatkový trh. Pokud ale existuje delší časový dostup mezi opuštěním školních lavic a vstupem do manželství, narůstá pravděpodobnost, že se páry, které se ve škole seznámily, opět rozpadnou a případně si oba partneři najdou nové protějšky, které budou s největší pravděpodobností v průměru vzdělanostně odlišnější, než byly původní, ve školách vzniklé páry. V důsledku tohoto pravidla

jsou (2) *manželství vzniklá v pozdějším věku zpravidla vzdělanostně heterogamnější, než manželství mladých snoubenců.*

Mgr. Martin Kreidl

»

Nerovnosti v přístupu ke vzdělání

Oddělení Sociální stratifikace Sociologického ústavu AV ČR se v současné době intenzivně věnuje zkoumání problematiky *nerovného přístupu ke vzdělání* v České republice. Ke zkoumání této problematiky byly našemu oddělení poskytnuty grantové prostředky na výzkum PISA-L, o kterém bylo podrobně

pojednáno v číslech 0_2002 a 17-18_2003. Nejedná se o oblast odtažitě teoretickou či „nepraktickou“. Naopak. Tato oblast zkoumání je hluboce

propojena s konkrétní realitou – s podobou českého vzdělávacího systému a jejími aktéry: žáky, studenty, rodiči, učiteli a v neposlední řadě také se zaměstnavateli a trhem práce, kteří sklízí plody celého vzdělávacího procesu. Výsledky našeho snažení by se mohly podílet na optimalizaci nebo alespoň zlepšení současné podoby českého školství, pokud zde bude existovat politická vůle k využití těchto zjištění. Mám na mysli především odstranění či zmírnění faktorů, které působí kontraproduktivně při výběru nejhodnějších uchazečů o studium na středních a vysokých školách.

V tomto čísle Sociowebu by však bylo na místě konečně se zmínit o tom, co nás musí zákonitě napadnout, mluvíme-li stále o zkoumání nerovností v přístupu ke vzdělání: co vůbec chápeme *vzdělanostními nerovnostmi*? V zásadě lze tento pojem vysvětlit tím, že sociální původ (ten především) vstupuje do procesu dosahování vzdělání jako proměnná, která má na něj nezanedbatelný vliv. Tento vliv uplatňuje na úkor skutečných znalostí, schopností a dalších studijních předpokladů. Výsledkem je stav, kdy jedinci s různým sociálním původem nemají stejnou šanci dosáhnout určité úrovně vzdělání. Rozdílné šance pak můžeme jinými slovy vyjádřit jako *nerovnosti v přístupu ke vzdělání*. Aby to však nebylo tak jednoduché, je třeba si udělat jasno v tom, zda máme na mysli nerovnosti v *distribuci vzdělání* ve společnosti (tj. fakt, že se mění podíl lidí dosahujících určité úrovně vzdělání) nebo tzv. *alokaci vzdělání* (tj. skutečnost, že šance dětí z různých sociálních tříd dosáhnout určitého stupně vzdělání nejsou stejné). I když totiž bude distribuce vzdělání ve společnosti stabilní (např. 50% středoškoláků každého populačního ročníku půjde na vysokou školu), nerovnosti v alokaci vzdělání, tj. relativní šance jednotlivých vrstev, že budou patřit mezi oněch 50%, se mohou v čase měnit. Jak se po nějakém čase v sociologické metodologii ukázalo, jedná se o dvě odlišná pojetí vzdělanostních nerovností. Do té doby se mělo

za to, že právě zvyšující se podíl lidí, kteří dosahují stále vyššího vzdělání (tj. distribuce), znamená snižující se vzdělanostní nerovnosti.

Model, který očišťuje výpočet nerovností od celkové proporce lidí procházejících vzdělávacím systémem, nazýváme *modelem tranzitivním*. Školní kariéru totiž dělí na několik úrovní, k jejichž dosažení je třeba překonat tzv. tranzice, přechody (odtud název tranzitivní model). Vliv, který má sociální původ při průchodu vzdělávacím systémem, je pak zpravidla na každé tranzici odlišný. Z toho pramení nejedna výhoda celého modelu - odhaluje vliv sociálního původu na přechod z určitého stupně vzdělávacího procesu na stupeň následný (ze ZŠ na SŠ, ze SŠ na VŠ apod.), umožňuje mezinárodní i časové srovnání atd. Různé teorie se pak snaží odpovědět na to, proč je vliv na té které tranzici právě takový. Např. Bourdieuem inspirovaná teorie kulturní reprodukce tvrdí, že efekt sociálního původu se s každou další tranzicí zvyšuje proto, že až při užším výběru (např. při přijímání na vysokou školu) má sociální původ tu pravou možnost se uplatnit, kdežto nižší stupně vzdělání jsou kvůli postupující demokratizaci dostupné v podstatě pro každého a sociální původ zde intervenuje minimálně.

Tento přístup byl později upraven tak, aby zohlednil skutečnost, že vzdělávací systémy často obsahují i paralelní typy studia na formálně stejné úrovni vzdělání (u nás jsou to např. gymnaziální, střední odborná a učňovská studia s maturitou, která všechna umožňují přechod na VŠ). Je totiž zřejmé, že tyto paralelní studijní dráhy (akademické a odborné) v konečném důsledku determinují pravděpodobnost úspěchu v přechodech. Cesta, kterou si student volí při průchodu školním systémem (typ školy) tedy ovlivňuje pravděpodobnost úspěchu v dalších tranzicích, včetně pravděpodobnosti dokončení započaté školy. V úvahu je třeba brát i takové faktory, které nejsou přímo měřitelné či pozorovatelné, např. rozličné dobové a místně podmíněné sociální procesy, jedincovy individuální schopnosti, ambice, motivace, aspirace, ale i jeho inteligenci. Že tento vliv může být značný, bylo v sociologii vzdělání již prokázáno. Jeho eliminace je možná např. pomocí údajů získaných od sourozenců se stejným rodinným zázemím. Sourozenci totiž zpravidla sdílejí společné „nepozorované“ proměnné.

Jak odlišné mohou být šance jedinců na překonávání různých vzdělanostních přechodů a jaké skutečně v České republice byly a jsou, si mohou čtenáři Sociowebu přečíst a shlédnout např. na stránkách časopisu *Essentia* (Simonová, N. 2003. Vzdělání – nedostatkové zboží včera, dnes i zítra. www.essentia.cz). Ani zde však přemítání nad vzdělanostními nerovnostmi nekončí – nová dimenze se otevírá ve spojení s pojmem *spravedlnost* v přístupu ke vzdělání, jemuž bychom se mohli věnovat v některém z dalších čísel Sociowebu. Ne každá nerovnost musí totiž nutně být nespravedlivou.

PhDr. Natalie Simonová

»

Diskriminace žen na trhu práce

Diskriminace na trhu práce se spolu s blížícím se vstupem do EU stává často diskutovaným tématem. Za nejpostiženější skupinu se v tomto smyslu považují ženy. Jak hovoří o tomto problému statistiky?

Nejmarkantněji se diskriminace na trhu práce projevuje v odměňování mužů a žen za práci stejné hodnoty. V EU ženy pobírají průměrně 76% hrubé mzdy muže, v ČR byl v roce 2001 zjištěn rozdíl 74,4% (v roce 1997 to bylo 75,7%, další rok se rozdíl propadl na 72%). Ve srovnání s členskými i kandidátskými zeměmi EU má přitom Česká republika nejvyšší poměr ekonomicky aktivních žen, a to 51,7% (průměr EU byl 38,7% v roce 2000).

Platová nerovnost se liší podle oborů, ve kterých muži a ženy pracují. Obecně lze vysledovat, že v atraktivních oborech se rozdíly zvětšují, zatímco méně atraktivní, tudíž i feminizované obory, se vyznačují větší příjmovou homogenitou. Avšak i ve feminizovaných oborech platí, že manažerských pozic dosahují výrazně častěji muži, což lze viditelně deklarovat v sektoru školství, kde téměř 78% zaměstnanců tvoří ženy, ale ve vedení základních a středních škol je jich zhruba pouze 17%.

Strukturálně nalezneme největší rozdíl mezd v oboru peněžnictví a pojišťovnictví, kde rozdíl činí až 52%. Stejně jsou i rozdíly v důchodech - největší podíl mužů pobírá důchod ve výši 7 000 - 7 500, zatímco ženy v průměru o 1 000 korun nižší. Dlouhodobě se však prohlubují rozdíly ve mzdách mužů a žen v relaci ke vzdělání.

Mezi nejhůře postiženou skupinu patří vysokoškolačky, jejichž měsíční mzda je o 12 000 korun nižší než u jejich mužských protějšků (od roku 1997 se tento rozdíl prohloubil o dalších 5 000 korun). Se snižujícím se vzděláním se snižují rozdíly až na 4 000 korun u základního vzdělání, obecně se však u všech vzdělanostních kategorií propast zvyšuje. Stejnou relaci lze postihnout i vzhledem k postavení v zaměstnání, čím vyšší funkce, tím větší platový rozdíl. V nejvyšší kategorii řídicích pracovníků tento rozdíl činí až 55%.

Důvody těchto diferencí se snažil v názorech občanů ČR zmapovat výzkum "Srovnání postavení mužů a žen na trhu práce" provedený výzkumnou agenturou CVVM v letošním roce. Zřetelně z něho vyplývá, že nejvýraznější determinantou v postavení na trhu práce je pohlaví (respondenti mezi tři nejdiskriminovanější skupiny zařadili ženy) a z toho vyplývající gendrové role, především péče o děti a rodinu. Nezanedbatelnou roli v diskriminaci sehrává i současný systém a preference trhu práce, které podporují muže. Menší role je ve výzkumu přisuzována specifickým vlastnostem obou pohlaví a přesvědčení, že ženy nesplňují požadavky kladené na pracovní sílu. Je však třeba podotknout, že s těmito výroky častěji souhlasili právě muži. Ženy dávaly přednost vnějším, tedy systémovým příčinám.

Velice zajímavou teorií, která vysvětluje nerovné postavení mužů a žen ve společnosti, je tzv. koncept vyhýbání se úspěchu. Ve zjednodušené podobě tato teorie tvrdí, že v obecném povědomí je úspěch ve veřejném životě považován za výsledek vlastností tradičně přisuzovaných mužům. Ženy, které úspěchu dosáhnou, pak očekávají negativní následky, v podobě odmítnutí okolím či pocitů nedostatku ženskosti. Tuto teorii potvrzují i výše uvedené statistiky. Přestože úroveň vzdělání u obou pohlaví je v podstatě srovnatelná, ženy zauímají nižší pozice v méně atraktivních oborech. Nezanedbatelnou roli hraje i názor, že rodina je doménou ženy a kariéra a úspěch naopak doménou muže. Snad proto se i u přijímání do zaměstnání považuje často rodina u muže za výhodu, neboť mu poskytuje zázemí, u žen naopak za nevýhodu, neboť je vnímána jako přítěž snižující jejich výkon.

Přestože tedy v České republice není feminismus a propagování práv žen příliš v módě, a to ani u samých žen, domnívám se, že naše společnost si stále nese stigma komunistickou moci definované rovností a postavení muže a ženy ve společnosti. Chceme-li o sobě tvrdit, že jsme transformovanou společností, bude třeba přehodnotit také společenské role muže a ženy a redefinovat je nejen zákonem shora, ale zejména na základě veřejné otevřené diskuse.

Jana Bartošová, studentka sociologie na FF UK

»

Co je malé, to je hezké?

Aplikováno na podnikatele a soudě alespoň podle výsledků nedávného šetření CVVM, už to tak vypadá.

Zmíněný výzkum, jehož autorem byl Milan Tuček z oddělení Transformace sociální struktury SoÚ AV ČR, byl založený na porovnávání názorů české populace na velké podnikatele s názory na podnikatele drobné a střední. Tyto názory jsme přitom zjišťovali pomocí rozsáhlé baterie výroků, které popisovaly určité vlastnosti nebo způsoby jednání, přičemž respondenti měli u každého výroku říci, zda jde o věc typickou nebo naopak netypickou pro první i druhou skupinu podnikatelů.

Ukázalo se přitom, že lidé pohlížejí na drobné a střední podnikatele s podstatně většími sympatiemi a důvěrou než na podnikatele velké. Oběma skupinám lidé sice většinou přisuzují „odvahu riskovat a pouštět se do neznámých věcí“ a považují pro ně za typické, že jde o „lidi podnikavé, chytré, s nápady“, kteří „pracují mnoho hodin denně, na úkor času pro rodinu i pro sebe“, ale mnohem více jsou tyto znaky spojovány s drobnými a středními podnikateli než s podnikateli velkými.

U obou skupin také převažuje mínění, že využívají informace a kontakty z předchozích zaměstnání, přičemž však jednoznačně častěji toto respondenti uváděli jako typické pro velké podnikatele. Výrazná nadpoloviční většina veřejnosti pak o velkých podnikatelích soudí, že hledají slabá místa v zákonech, že se společným

postupem brání snižování cen, že mají úzké vazby se současnými politiky, že se rekrutují z řad bývalé nomenklatury, že nevybíravě likvidují své konkurenty a že k majetku přišli nepoctivým způsobem.

V případě všech těchto charakteristik se přitom podíl respondentů, kteří je považují za „spíše“ či „rozhodně“ typické pro drobné a střední podnikatele, pohyboval více či méně hluboko pod úrovní jedné poloviny. Téměř polovina lidí má dále za to, že pro velké podnikatele je typické vědomé falšování dokladů, zatímco o drobných a středních podnikatelích si totéž myslí jen čtvrtina.

Naopak malé a střední podnikatele výrazná nadpoloviční většina občanů považuje za odborníky rozumějící své práci a za poskytovatele kvalitních služeb či výrobků a také o nich soudí, že si k cenám připočítávají pouze rozumný zisk. U velkých podnikatelů se podíly podobných vyjádření přitom pohybovaly hluboko pod úrovní jedné poloviny.

Ing. Jan Červenka

»

Občanská společnost jako dialogický element demokracie (zamyšlení nad letošním Forem 2000 v dialogu s články z Bariér)

„Lidský duch se může rozvíjet jen skrze reciprocity, v dialogu“, napsal před více než 150 lety francouzský myslitel a snad neslavnější teoretik demokracie vůbec Alexis de Tocqueville. V podobném duchu zahájil prezident Václav Havel *letošní Forum 2000: Mosty přes globální propasti*: „K uspořádání debaty (rozuměj první Forum 2000, v době konání zasedání Světové banky a Mezinárodního měnového fondu v Praze) mě vedlo přesvědčení, že dialog je pro řešení jakéhokoliv sporu daleko účelnějším a civilizovanějším prostředkem než chladná arogance na straně jedné a létající cihly a zápalné láhve na straně druhé“. Domnívám se, že vytváření veřejného prostoru pro dialog a diskuzi je základním posláním právě občanské společnosti.

Ve svém díle *Demokracie v Americe* považuje Alexis de Tocqueville aktivní občanskou společnost, představovanou občanskými sdruženími, za nejučinnější obranný val proti silnému a rozpínavému, byť i demokratickému, státu a tyranii většiny. Takováto společnost může vzniknout pouze na základě sdružení lidí organizujících se zdola a vytvářejících tak komunikační, ale zároveň obranný most mezi jednotlivci a politickými institucemi reprezentace. Současný americký představitel neotocquevilliánského proudu, Robert Putnam, pak kromě potřeby aktivní angažovanosti poukazuje také na potřebu existence tzv. sociální důvěry. Právě tato důvěra v druhé lidi je zároveň nezbytným předpokladem jakéhokoli společenského dialogu.

Podíváme-li se na situaci v současné české společnosti, lze dle sociologických průzkumů (agentury IVVM, STEM) konstatovat bohužel jen tolik, že hladina sociální důvěry je v porovnání

zejména s vyspělými demokratiemi velmi nízká. Tato atmosféra nedůvěry se velmi jasně promítá právě do naší schopnosti dialogu, jak o tom svědčí například výsledky průzkumů CESES (článek Mileny Černé Bariéry 4/ 2003): „Pouze 10 % respondentů si myslí, že je možné slušně se domluvit s každým bez ohledu na to, z jaké sociální skupiny pochází.“ Je pozoruhodné, ale vzhledem k velmi nízké míře sociální důvěry v naši společnost zároveň dosti tristní, že nejvíce respondentů v tomto výzkumu uvedlo, že „soudržnost společnosti upevňuje především vzájemná důvěra mezi lidmi“.

Krise solidarity ale není pravděpodobně jen krátkodobým transformačním symptomem v postkomunistických zemích střední a východní Evropy, ale jak uvádí sociolog Jan Keller, je příznačná obecně pro typ moderní, chcete-li postmoderní společnosti, v které jsou paradoxně „její členové objektivně na sobě stále více a více závislí, zatímco princip solidarity z vědomí členů společnosti mizí.“ (Krise solidarity, Bariéry 4/ 2003). Jako jednu z příčin této krize společnosti a nesolidárního způsobu jednání uvádí Jan Keller ekonomický způsob myšlení, vycházející z moderní vědy a založený dle něj na neviditelné ruce sobectví. Domnívám se, že tato úvaha je nekorektní. Přestože souhlasím s tím, že extrémně neoliberalní proud ekonomie, založený pouze na principu neviditelné ruky trhu, maximalizaci individuálních potřeb a uvažování v krátkodobé perspektivě vede k atomizaci společnosti, porušení její přirozené struktury a v důsledku tak k její destrukci, považuji označení tohoto specifického, přestože bohužel dnes převažujícího způsobu ekonomického smýšlení, za ekonomické smýšlení *per se* jako nebezpečně zjednodušující. Výraz „ekonomický“ neznamená totiž pouze hospodářský, ale také hospodárný, nebo-li šetrně, a úsporně smýšlející a jednající. Zakladatel ekonomie a otec liberalismu, Adam Smith, přitom jasně poukázal na to, že princip neviditelné ruky trhu může fungovat pouze v morálním ovzduší altruismu, tedy pouze v určitém způsobem „osvícené společnosti“, kde vnímáme přítomnost druhých lidí a jsme si tedy vědomi toho, že hranice maximalizace našich egoistických tužeb jsou vymezeny potřebami druhých. Skutečnost, že v České republice začala neviditelná ruka trhu na začátku 90. let fungovat v totál(it)ní „tmě“ (morální i právní) a že privatizace se namísto spravedlivého rozdělení statku odehrála spíše v duchu slavného českého filmu „Hoří má panenko“, kdy je chvíle tmy zapříčiněná

výpadkem elektřiny příčinou rozkradení výherních cen účastníky plesu, nás ještě neopravňuje k zobecnějícímu tvrzení, že ekonomické smýšlení je *a priori* špatné. Domnívám se tedy, že i v oblasti ekonomie, a nejen tam, je třeba dbát na dialog mezi jednotlivými přístupy, například liberalismem a institucionalismem, a umět využít jak mechanismů působících zdola (volný trh), tak shora (řízení, plánování).

A tím se jako kruhem dostáváme k úloze občanské společnosti v demokratickém systému. Jak vyplývá z výše uvedené definice Alexise de Tocquevilla, občanská společnost se rodí zdola a jejím úkolem je tak vyvažování autoritativní moci státních institucí. Jejím velkou předností je tedy citlivost na skutečné potřeby společnosti, obeznamenost s lokálními problémy a možnost přímo a skrze komunikaci tváří v tvář ovlivňovat hodnoty a postoje svých občanů a připomínat jim spoluzodpovědnost za společenský vývoj. Na druhé straně pak stojí stát, který naopak díky makropohledu shora může systémově řídit jednotlivé části společnosti a skrze kontrolu zajišťovat jejich soulad. Veškeré mocenské ambice občanské společnosti přesahující její kompetence (viz článek Bohuslava Blažka „Kdy se občanská společnost chopí moci?, Bariéry 3/ 2003), mohou vést pouze k druhému extrému diktátorského monologu, než jaký jsme čtyřicet let v našem státě zažívali.

Imperativem, který hlásal Václav Havel za dob živého komunistického režimu, bylo heslo „žij v pravdě“. Jeho dnešní poselství pro globalizující se svět zní „stavěj mosty“. Světově proslulý sociolog Zygmunt Bauman a přítel Václava Havla při své loňské návštěvě Prahy Čechům připomněl poselství filosofů Lessinga a Arendtové: „Skutečná pravda může vyvstat pouze na konci opravdového dialogu.“ Při plnění dikta „stavěj mosty“ bychom tedy neměli nikdy zapomenout, že most, ať už lokálních či globálních rozměrů, může vzniknout jen ze základů budovaných solidárně na obou březích propasti – v dialogu.

Mgr. Markéta Sedláčková